

A conflitiva construción do Estado liberal en España. O reinado de Isabel II (1833-1868).

Durante o reinado de Isabel II consumouse o triunfo da revolución liberal en España, comezada polas Cortes de 1810-1814 e retomada durante o Trienio Liberal (1820-1823). Sen embargo, este proceso veuse afectado por enormes dificultades que se traduciron nunha constante inestabilidade política e institucional.

O triunfo da revolución liberal en España.

Entre 1833 e 1868 produciuse a definitiva ruptura institucional co Antigo Réxime e establecéronse as institucións básicas do Estado liberal en España.

A ruptura institucional co Antigo Réxime.

Foi o **liberalismo progresista** o que, nos breves períodos en que dirixiu a gobernación do país (1836-37, 1840-43, 1854-56), impulsou a liquidación das estruturas políticas, sociais e económicas do pasado ao tempo que eran eliminados algúns dos atrancos fundamentais para o desenvolvemento dunha economía capitalista e a configuración dunha sociedade de clases. Neste sentido, cómpre destacar:

- ◆ A instauración do **réxime constitucional**, o recoñecemento dos **dereitos e liberdades individuais** e o establecemento dun **sistema representativo**, que remataban co absolutismo rexio.
- ◆ A proclamación da **igualdade dos cidadáns ante a lei**, que significaba a fin dos privilexios estamentais.
- ◆ A **supresión do réxime señorial e do dezmo** (1837).
- ◆ A **desamortización** (1836, 1841, 1855) dos bens da Igrexa, os concellos, as comunidades rurais.

Retrato da raíña Isabel II e a súa nai, a rexente María Cristina (c. 1836), por J. M. Fernández Cruzado

[Dominio público], dende [Wikimedia Commons](#)

Isabel II coa súa filla Isabel, princesa de Asturias (1855), obra de F. X. Winterhalter

[Dominio público], dende [Wikimedia Commons](#)

- ◆ A desvinculación dos morgados (1836).
- ◆ A implantación das liberdades de industria, comercio e cultivo.

A construción das institucións básicas do Estado liberal.

Mentres, o **liberalismo moderado**, hexemónico durante a meirande parte do reinado (1834-1836, 1836-1840, 1843-1854, 1856-1868), promoveu a configuración dun **Estado uniformizador e centralista** segundo o modelo francés, pero tamén débil e clientelista, que había ter unha fonda pegada na España contemporánea. Ao seu establecemento contribuíron:

- ◆ A **nova división provincial**, realizada por Javier de Burgos en 1833 e aínda hoxe vixente, rectificaba os límites das vellas provincias da Coroa de Castela e fragmentaba os antigos reinos medievais (Galicia, Cataluña, Aragón, Valencia) buscando a uniformización e centralización do territorio. Á fronte da administración de cada provincia colocábase a un delegado do Goberno central, o Xefe Político, antecedente da histórica figura do Goberno Civil e do actual Subdelegado do Goberno. Esta disposición foi complementada cunha **nova planta xudicial** que establecía unha Audiencia en cada provincia, subdividida en partidos xudiciais cun tribunal de primeira instancia en cada un deles.
- ◆ A **lexislación municipal e provincial de 1845** recortaba as competencias e a autonomía de Concellos e Deputacións provinciais, que ficaban sometidos ó control do Goberno a través dos respectivos xefes políticos provinciais.
- ◆ As **disposicións sobre a foralitude vasca** (1839) e **navarra** (1841) pretenderon conciliar a uniformización e centralización liberais cos tradicionais privilexios forais das catro provincias: mantíñanse, grosso modo, as institucións forais (concellos, xuntas xerais) e as súas competencias fiscais pero desaparecían as alfándegas entre as provincias forais e o resto do territorio.
- ◆ Coa **creación da Garda Civil** en 1844 substituíase á Milicia Nacional -unha forza civil voluntaria, dependente dos poderes locais e concebida para a defensa do réxime liberal- por un corpo de policía rural profesional, de carácter militar, fortemente disciplinado,

A división provincial de Javier de Burgos (1833)

Emilio Gómez Fernández e Daré Mol (mapa orixinal) Roi González Villa (Vivaelcelta) (nova versión) [GFDL ou CC-BY-SA-3.0], dende [Wikimedia Commons](#)

Retrato do duque de Ahumada, primeiro director da Garda Civil, de autor descoñecido.

[Dominio público], dende [Wikimedia Commons](#)

sometido ás ordes do Goberno e destinado a combater o bandolerismo rural e a defender a propiedade e a orde social. Durante moito tempo, os seus axentes e postos serían a única presenza visible do Estado na meirande parte do país.

- ◆ Os primeiros pasos na construción dunha **burocracia estatal moderna** foron dados por Bravo Murillo en 1852.
- ◆ A **reforma tributaria de Mon e Santillán** (1845) simplificaba e racionalizaba a estrutura fiscal herdada do Antigo Réxime de acordo cos principios liberais de universalidade e equidade. Sen embargo, o novo sistema fiscal non daría xerado ingresos suficientes e repartiría moi inxustamente a carga impositiva entre a poboación. Malia todo, despois de sufrir múltiples remendos, permanecería vixente ata 1978.
- ◆ Os primeiros avances na creación dun **novo sistema legal** foron o Código Penal de 1848 e o proxecto de Código Civil de 1851.
- ◆ As **bases do sistema educativo español** ficarían definidas no chamado plan Pidal (1845), completado coa posterior lei Moyano (1857). O ensino estruturouse en tres niveis regulados polo Estado: primario e secundarios, nos que se permitía a presenza de centros privados que cumprisen determinados requisitos económicos e académicos, e universitario, concibido como unha atribución exclusivamente pública. Sen embargo, a insuficiencia dos recursos estatais limitaron fortemente o avance da alfabetización, outorgaron un notable protagonismo educativo ás institucións eclesiásticas e fixeron do ensino medio e, aínda máis, do superior, privilexios reservados a sectores moi minoritarios da poboación.
- ◆ A **confesionalidade católica do Estado**, proclamada na Constitución de 1845, foi ratificada polo Concordato de 1851: a

DOC. 1: O Concordato coa Santa Sede de 1851.

Art. 1. A relixión católica, apostólica, romana, que con exclusión de calquera outro culto, se conservará sempre nos dominios da S.M. católica seguirá sendo a única da nación española.

Art. 2. En consecuencia, a instrución nas Universidades, Colexios, Seminarios e Escolas públicas e privadas de calquera clase, será en todo conforme á doutrina da mesma relixión católica [...]

Art. 38. Os fondos cos que se han atender á dotación do culto e do clero serán: 1º O produto dos bens devoltos ao clero pola Lei de 3 de abril de 1845, [...] 4º Unha imposición sobre as propiedades rústicas e urbanas, riqueza pecuaria na cota que sexa necesaria para completar a dotación; [...] Ademais, devolveranse á Igrexa, dende logo, e sen demora, todos os bens eclesiásticos non comprendidos na expresada Lei de 3 de abril de 1845 e que aínda non foron enaxenados. [...]

DOC 2: Relación de presidentes do goberno (1833-1868).

REXENCIA DE MARÍA CRISTINA (1833-1840)	
1.-F. Cea Bermúdez (abs. ref.)	29/ix/1833-15/I/1834
2.-Martínez de la Rosa (mod.)	15/I/1834-6/vi/1835
3.-Conde de Toreno (mod.)	7/vi-14/ix/1835
4.-J. Á. Mendizábal (prog.)	14/ix/1835-15/v/1836
5.-F.J. Istúriz (mod.)	15/v-13/VIII/1836
6.-J.Ma. Calatrava (prog.)	14/viii/1836-18/viii/1837
7.-E. Bardají (mod.)	18/viii-16/xii/1837
8.-Conde de Ofalia (mod.)	16/xii/1837-6/ix/1838
9.-Duque de Frías (prog.)	6/ix-9/xii/1838
10.-E. Pérez de Castro (mod.)	9/xii/1838-20/vii/1840
11.-A. González (prog.)	20/vii-12/viii/1840
12.-M. Cortázar (prog.)	12/viii-15/ix/1840
REXENCIA DE ESPARTERO (1840-1843)	
13.-B. Espartero (prog.)	16/ix/1840-20/v/1841
14.-A. González (prog.)	20/v/1841-17/vi/1842
15.-Marqués de Rodil (prog.)	17/vi/1842-9/v/1843
16.-J.Mª. López (prog.)	9/v-19/v/1843
17.-A. Gómez Becerra (prog.)	19/v/1843-23/vii/1843
18.-J.Mª. López (prog.)	23/vii-20/xi/1843
MAIORÍA DE IDADE DE ISABEL II (1843-1868)	
19.-S. Olózaga (prog.)	20-29/xi/1843
20.-L. González Bravo (mod.)	5/xii/1843-3/v/1844
21.-R.Mª. Narváez (mod.)	3/v/1844-11/vi/1846
22.-Marq. de Miraflores (mod.)	12/vi-16/viii/1846
23.-R.Mª. Narváez (mod.)	16/viii-5/iv/1846
24.-F.J. Istúriz (mod.)	5/iv/1846-28/i/1847
25.-Dg. de Sotomayor (mod.)	28/i-20/iii/1847
26.-J.F. Pacheco (mod.)	28/iii-31/VIII/1847
27.-F. García Goyena (mod.)	12/ix-4/x/1847
28.-R.Mª. Narváez (mod.)	4/x/1847-19/x/1849
29.-Cde. de Cleonard (mod.)	19-20/x/1849
30.-R.Mª. Narváez (mod.)	20/x/1849-10/i/1851
31.-J. Bravo Murillo (mod.)	10/i/1851-14/xii/1852
32.-Cde. de Alcoy (mod.)	14/xii/1852-14/v/1853
33.-F. Lersundi (mod.)	14/v-19/ix/1853
34.-L. Sartorius (mod.)	19/ix/1853-17/VII/1854
35.-F. Fdez. de Córdova (mod.)	17-18/vii/1854
36.-Duque de Rivas (mod.)	18-20/vii/1854
37.-E. San Miguel (prog.)	20-28/vii/1854
38.-B. Espartero (prog.)	28/vii/1854-14/vii/1856
39.-L. O'Donnell (un.)	14/vii-12/x/1856
40.-R. Mª. Narváez (mod.)	12/x/1856-15/x/1857
41.-F. Armero (mod.)	15/x/1857-14/i/1858
42.-F.J. Istúriz (mod.)	14/i-30/vi/1858
43.-L. O'Donnell (un.)	30/vi/1858-2/iii/1863
44.-Marq. de Miraflores (un.)	2/iii/1863-17/i/1864
45.-L. Azarola (mod.)	17/i-1/iii/1864
46.-Alejandro Mon (un.)	1/iii-16/ix/1864
47.-R. Mª. Narváez (mod.)	16/ix/1864-21/vi/1865
48.-L. O'Donnell (un.)	21/vi/1865-10/VII/1866
49.-R.Mª. Narváez (mod.)	10/VII/1866-23/v/1868
50.-L. González Bravo (mod.)	23/v-19/x/1868
51.-J. Gutiérrez de la Concha (mod.)	19-30/x/1868

cambio do recoñecemento definitivo da monarquía isabelina e da aceptación da desamortización pola Santa Sede, o Estado español comprometiase a soste economicamente á Igrexa (orçamento de culto e clero) e garantíalle unha ampla intervención no ensino e na definición dos límites da moral pública.

A intestabilidade política e institucional.

O reinado de Isabel II caracterizouse por unha rápida sucesión de gobernos de diferentes opcións políticas (absolutistas reformistas, moderados, progresistas, unionistas). Así esmo, a **falla dun consenso amplo sobre a lei fundamental** entre as diferentes familias liberais traduciuse nunha longa secuencia de textos: o ultramoderado Estatuto Real de 1834, seguido do efémero restablecemento da Constitución de 1812, a nova Constitución progresista de 1837, substituída pola moderada de 1845. Os factores explicativos desta inestabilidade son de natureza moi diversa.

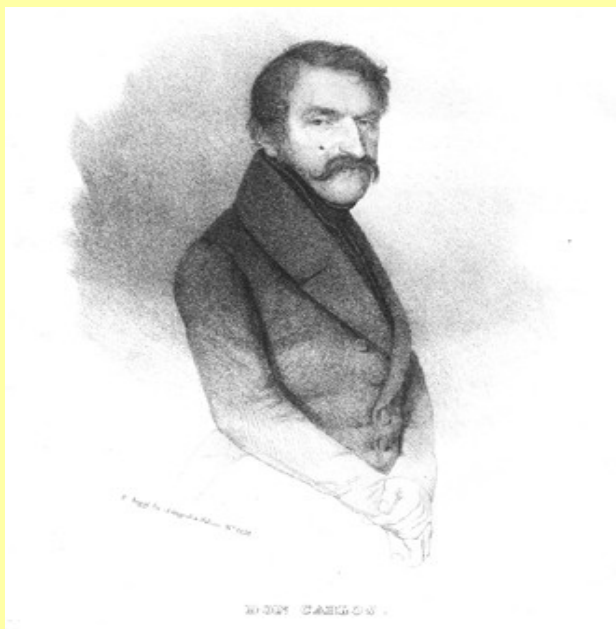
As constantes dificultades financeiras do Estado.

O **déficit da Facenda española**, que se remontaba polo menos a finais do século XVIII, non deixou de medrar durante o primeiro terzo do XIX. A isto contribuíron a Guerra de Independencia, a perda dos dominios americanos e o errático manexo das finanzas públicas durante o reinado de Fernando VII. Ademais, o comezo do novo reinado foi recibido co estoupido da insurrección carlista, fonte de novos gastos para as contas estatais. Deste xeito, a acción política e institucional do liberalismo estivo sempre lastrada pola escaseza de recursos.

As débiles bases sociais do liberalismo.

O liberalismo era un **movemento esencialmente urbano** nun país maioritariamente rural. Os seus apoios limitábanse, grosso modo, a sectores da

Carlos María Isidro, o pretendente Carlos V
(debuxo de I. Magués).

[Dominio público], dende [Wikimedia Commons](#)

DOC. 3: Proclama da carlista Xunta Suprema de Goberno de Galicia en nome de Carlos V (1835)

[...] Habitantes do Reino de Galicia: moito tempo hai que o resto da España ten fixa a vista no voso valor agardando empunñedes as armas para acabar de coroar a grandiosa obra comezada, colocando no Trono de San Fernando ao sucesor lexítimo o Sr. D. Carlos V de Borbón (Q.D.G.) [...]

Valentes galegos: os que hoxe tiranizan a nosa amada Patria baixo o espazoso pretexto de defender o trono de Isabel II, son os mesmos que en 1814 e 1823 separaron de nós por crimes detestables: marchando fuxitivos a países estranxeiros, deixaron a esta heroica Nación por triunfo da súa iniquidade enchoupada no sangue dos seus valentes fillos. Decretos execrables saídos daquela tribulenta asemblea autorizaron a morte e a rapina, e estas foron as virtudes coas que aquel Goberno anti-católico proclamou os principios animosos de liberdade, igualdade e felicidade para mellor alucinarvos e asirvos ao carro fatal da revolución!!!

Agora, como daquela, non creades que pretenden outra cousa cos seus plans maquiavélicos que perpetuar se lles fose posible as seitas do masonismo, do ateísmo e do deísmo erguéndolles un santuario e arrincando para complemento da súa vitoria, a Diadema Real das tempas dun Príncipe virtuoso, que ningún máis ca unha facción ousou disputarlle, contra o ben xeral dos Españóis e o das grandes potencias que non dubidaron en recoñecelo.[...]

[...] ilustres e valentes Galegos: a vosa Xunta non o agarda de vós e non dúbida que, fixando a vista ao Norte desta malfadada Península: ao chan clásico da lealdade Española; a Navarra e ás Provincias, onde está o ídolo da vosa fidelidade e cariño ao lexítimo sucesor ao trono [...]; correredes rápidos a alistarvos baixo as Bandeiras Reais xurando mil veces non deixar as armas e as vosas mans ata non purificar o xenio do Cristianismo co que a envelenou a facción impía inimiga do xénero humano [...] Viva a Relixión!! Viva a Patria!! Viva o Rei N.S. D. Carlos V de Borbón!!

aristocracia terratenente e a boa parte da burguesía e das clases medias e populares urbanas. Mentres, a inmensa maioría do clero e amplos sectores do pequeno campesiñado aliáronse decididamente coas posicións antiliberais.

A existencia dunha forte oposición armada ao liberalismo: o carlismo.

O prematuro acceso ao trono de Isabel II en 1833 foi acompañado do levantamento armado dos partidarios do seu tío, o infante Carlos María Isidro. Dende aquel intre, o **carlismo** había converterse nun movemento social e político de prolongada presenza na historia contemporánea española. Caracterizouse por unha **ideoloxía tradicionalista** (simplificada no seu lema ¡Deus, Patria, Rei!) na que confluían catro elementos básicos:

- ◆ O **antiliberalismo**: o carlismo rexeitaba o dogma da Soberanía Nacional, o sistema representativo e os dereitos individuais e reivindicaba, na súa contra, o poder absoluto de orixe divina do monarca.
- ◆ O **ultracatolicismo**: a defensa a ultranza do catolicismo e da Igrexa e do seu papel central e excluínente na vida social, política e cultural do país.
- ◆ O **lexitimismo**, en tanto que reivindicaba os dereitos dinásticos do pretendente Carlos V, tido por sucesor lexítimo de Fernando VII, e dos seus descendentes.
- ◆ O **foralismo**, ao asumir a defensa dos tradicionais foros territoriais fronte á centralización e uniformización liberais.

O levantamento en armas de partidas carlistas sería unha constante durante o século XIX. En ocasións, este derivaría en enfrontamentos abertos coas tropas gobernamentais. Son as chamadas **guerras carlistas**: 1833-1840, a primeira; 1846-49, a segunda; e 1872-1876, a terceira. En 1936, a súa contribución á sublevación militar contra a República, orixe da Guerra Civil, había resultar fundamental. Noutras ocasións, cando as circunstancias o permitían e/ou as perspectivas de éxito militar eran nulas, o carlismo non desbotaría a participación nos procesos electorais e nas

DOC. 4: Descrición dos apoios sociais do carlismo nunha carta do cónsul británico en Bilbao ao seu embaixador en Madrid (1837)

En Biscaia, as lealdades da poboación están divididas entre don Carlos e Isabel II. O partido carlista inclúe a totalidade do campesiñado vasco e á gran maioría das clases baixas dos pobos. O partido da Raíña, pola contra, está constituído dos grandes terratenentes máis ricos e cultos da provincia, de tódolos grandes capitalistas e comerciantes, e dunha boa proporción dos tendeiros e artesáns das cidades e pobos.

DOC. 5: Texto do Convenio de Vergara (31-VIII-1839).

Convenio celebrado entre o Capitán Xeneral dos Exércitos Nacionais D. Baldomero Espartero e o Tenente Xeneral D. Rafael Maroto..

Art. 1º. O Capitán Xeneral D. Baldomero Espartero recomendará con interese ao goberno o cumprimento da súa oferta de comprometerse formalmente a propoñer ás Cortes a concesión ou modificación dos foros.

Art. 2º. Serán recoñecidos os empregos, graos e condecoracións dos xenerais, xefes e oficiais e demais individuos dependentes do exército do mando do tenente xeneral D. Rafael Maroto, quen presentará as relacións con expresión das armas ás que pertencen, quedando en liberdade de continuar servindo defendendo a Constitución de 1837, o trono de Isabel II e a Rexencia da súa Augusta Nai, ou de retirarse ás súas casas os que non queiran seguir coas armas na man.[...]

[...] Ratificado este convenio no cuartel xeral de Vergara a 31 de agosto de 1839.

Baldomero Espartero, príncipe de Vergara e duque da Vitoria (1841), retrato de A. Mª Esquivel

[Dominio público], dende [Wikimedia Commons](#)

institucións liberais: así o fixo entre 1868 e 1872 durante o Sexenio Democrático, dende 1890 baixo o réxime da Restauración ou durante a Segunda República.

Foi entre 1833 e 1840 cando o carlismo estivo máis preto de comprometer o avance do liberalismo. A primeira guerra carlista foi en orixe un conflito dinástico entre os defensores dos dereitos sucesorios de Isabel II (isabelinos ou cristinos) e os partidarios do pretendente Carlos V (carlistas). Axiña adquiriu un forte compoñente político: mentres os absolutistas prestaban o seu concurso á causa carlista, os liberais se aliñaban tras Isabel II. Tratouse, ante todo, dun conflito interno español que, sen embargo, tivo notables implicacións internacionais: se os estados liberais (Francia, Gran Bretaña, Portugal) prestaron o seu apoio ó goberno cristino, as potencias absolutistas (Prusia, Rusia e, sobre todo, Austria) colaborarían co pretendente.

A morte de Fernando VII (29-IX-1833) foi o sinal para o comezo da insurrección dos partidarios do seu irmán en diversos puntos do país. Mentres, Carlos María Isidro, desterrado en Portugal, insistía nos seus dereitos lexítimos e imprescriptibles ao trono no chamado **Manifiesto de Abrantes**.

O conflito derivou nunha guerra aberta en Navarra, o País Vasco, Norte de Cataluña e o Maestrazgo. Mentres, nalgunhas bisbarras de Galicia e as dúas Castelas, as partidas carlistas só puideron desenvolver unha actividade guerrilleira de desigual intensidade. Na evolución do conflito pódense distinguir dúas etapas:

- **Entre 1834 e 1837**, a eficacia das tácticas guerrilleiras, a brillante dirección militar do xeneral Zumalacárregui e a ineficacia e divisións internas do Exército e administración cristinas favoreceron os éxitos carlistas malia a súa enorme inferioridade en homes e material. Porén, xamais acadarían o control dunha soa capital de provincia: o mesmo Zumalacárregui morrería no fracasado

DOC. 6: O Estatuto Real de 1834.

- Art. 1. Consonte ao que prevé a lei 5ª, título 15ª, partida 2ª, e as leis 1ª e 2ª, título 7ª, libro 6º, da Nova Recopilación, S.M. a Raíña Gobernadora, en memo da súa excelsa filla dona Isabel, resolveu convocar as Cortes xerais do Reino.
- Art. 2. As Cortes xerais comporanse de dous estamentos: o de Príncipes do Reino e o de Procuradores do Reino.
- Art. 3. O Estamento de Príncipes do Reino comporase:
- 1º. De moi reverendos arcebispos e reverendos obispos.
 - 2º. De Grandes de España.
 - 3º. De Titulos de Castela.
- 4º. Dun número indeterminado de españois, elevados en dignidade e ilustres polos seus servizos nas varias carreiras [...]
- 5º. Dos propietarios territoriais ou donos de fábricas, manufacturas ou establecementos comerciais que reúnan ao seu mérito persoal e ás súas circunstancias relevantes o posuír una renda anual de 60.000 reais, e seren anteriormente procuradores do Reino.
- 6º. Dos que na ensinanza pública ou cultivando as ciencias ou as letras, adquirisen gran renome e celebridade, con tal de que disfruten dunha renda anual de 60.000 reais[...]
- Art. 6. A dignidade de Príncipe do Reino é hereditaria nos Grandes de España.
- Art. 7. O rei nomea e elixe aos demais príncipes do Reino, cuxa dignidade é vitalicia.[...]
- Art. 13. O Estamento de procuradores do Reino se comporá das persoas que se nomeen consonte á lei de eleccións.
- Art. 14. Para ser Procurador do Reino requirese:
- 1º Ser natural destes Reinos ou fillo de pais españois.
 - 2º Ter 30 anos cumpridos.
 - 3º Estar en posesión dunha renda propia anual de 12.000 reais [...]
- Art. 24. Ao Rei toca exclusivamente convocar, suspender e disolver as Cortes.[...]
- Art. 31. As Cortes non poderán deliberar sobre ningún asunto que non fose sometido expresamente ao seu exame en virtude dun Real Decreto. [...]
- Art. 33. Para a formación das leis requirese a aprobación dun e doutro Estamento e a sanción do Rei. [...]

O xeneral e líder moderado Ramón Mª Narváez.

[Dominio público], dende Pueril

sitio de Bilbao (1835). Por outra banda, as incursións militares levadas a cabo polos carlistas fóra das áreas por eles controladas, como a chamada Expedición Real que, encabezada por Carlos V, chegaría ás portas de Madrid en 1837, fracasarían nos seus obxectivos.

- **A partir de 1837**, a mellor dirección e organización das tropas cristinas, mandadas polo xeneral Espartero e o apoio máis decidido de Francia en Gran Bretaña posibilitaron o avance liberal. Este veuse favorecido ademais polas liortas internas do carlismo entre os partidarios dunha solución negociada para pór fin á guerra, encabezados polo xeneral Maroto, e os contrarios a calquera avinza. Finalmente, en agosto de 1839, os xenerais Espartero e Maroto puñan fin á guerra no Norte coa sinatura do **Convenio de Vergara**. O prezo da paz pagado por Espartero sería o compromiso de manter os foros vasconavarros e o recoñecemento dos empregos e graduacións dos oficiais carlistas que aceptasen a Isabel II. Non obstante, algunhas partidas carlistas dirixidas polo xeneral Cabrera continuarían a guerra pola súa conta no Maestrazgo e Cataluña ata xullo de 1840.

A división interna do liberalismo.

Durante o reinado de Isabel II consolidouse a **fractura interna do liberalismo español** que xa se percibira durante o Trienio Liberal (*doceañistas* vs. *exaltados*) dando lugar á formación de dúas grandes opcións políticas, **moderados** e **progresistas**. A esquerda destes últimos comezou a configurarse unha **alternativa radical-democrática**. Dende o Bienio Progresista (1854-56), a necesidade de estabilizar o réxime liberal impulsou a aproximación entre os sectores máis liberais do Partido Moderado e os máis conservadores do Partido Progresista que confluíron na centrista **Unión Liberal**.

Moderados, progresistas, unionistas e demócratas constituían incipientes **partidos de notables**. Tratábase de simples coalicións de prohombres políticos e militares que aportaban ao tronco partidario redes clientelares máis ou menos amplas en función da súa capacidade de influencia. Carecían dunha organización estable (cargos directivos electos, reunións periódicas

DOC. 7: O líder moderado J. F. Pacheco defende o sufraxio censatario (1845).

Distinguimos hoxe, señores, os dereitos políticos dos dereitos civís; e se estes llos concedemos a tódolos cidadáns, non así os primeiros, que non podemos outorgarllos senón aos que han exercelos ben.[...]

O dereito electoral non será un dereito de todos, e as ínfimas clases de calquera país deberán estar privadas del pola sinxela razón de que non poderán exercelo convenientemente [...]

Tomouse por regra xeral como base para a concesión deste dereito o goce dunha certa renda ou o pago de determinada contribución. Este principio, señores, é racional e aceptable. A riqueza, ou por mellor dicir, o benestar, a vida folgada e doada, na que o traballo material non é unha carga dura, non é a penosa ocupación de tódolos momentos, e deixa espazo para as concepcións do espírito, ese benestar mediano [...], ese é o que debe tomarse como condición para a capacidade política, porque é o que dá a intelixencia e a valía na orde social. Quen gana afanosamente o seu sustento nun traballo improbo coa suor do seu rostro, quen non pode desfrutar algunha vez o digno descanso [...], quen está reducido a un escaso xornal, ou a unha existencia [...] semellante a unha máquina, semellante a un ser escravo e maldicido; ese non pode pretender a consideración nin a estima política.

DOC. 8: A Constitución de 1845.

Dona Isabel II, pola graza de Deus e da Constitución da Monarquía española, Raíña das Españas; a tódolos que a presente verén e entenderén, sabede: Que sendo a nosa vontade e a das Cortes do Reino regularizar e pór en consonancia coas necesidades actuais do Estado os antigos foros e liberdades destes Reinos e a intervención que as súas Cortes tiveron en tódolos tempos nos negocios graves da Monarquía, modificando ao efecto a Constitución promulgada en 18 de xuño de 1837, vimos[...] en decretar y sancionar la siguiente Constitución de la Monarquía Española [...]

Art. 2. Tódolos españois poden imprimir e publicar libremente as súas ideas sen previa censura, con suxeición ás leis.[...]

Art. 4. Uns mesmos códigos rexerán en toda a Monarquía.[...]

Art. 10. Non se imporá xamais a pena de confiscación de bens e ningún español será privado da súa propiedade senón por unha causa xustificada de utilidade común, previa a correspondente indemnización.

Art. 11. A Relixión da Nación española é a Católica Apostólica, Romana. O Estado obrigase a manter o culto e os seus ministros.

Art. 12. A potestade de facer as leis reside nas Cortes co Rei.

Art. 13. As Cortes compóranse de dous Corpos Colexisladores, iguais en facultades: o Senado e o Congreso dos Deputados.

Art. 14. O número de senadores é ilimitado; o seu nomeamento pertence ao Rei [...]

Art. 43. A potestade de facer executar as leis reside no Rei [...]

Art. 74. A lei determinará a organización e atribucións das Deputacións e dos Concellos, e a intervención que han ter en ámbalas dúas Corporacións os delegados do Goberno [...]

pautadas, afiliados) que coordinase as súas accións e dun programa definido aínda que podían perfilarse algunhas tendencias ligadas a afinidades persoais ou ideolóxicas. Estaban, polo tanto, dominadas polos personalismos e o clientelismo, causas de constantes rupturas e recomposicións.

O liberalismo moderado.

En liña coas formulacións do **liberalismo doutrinario** europeo, os moderados (Narváez, Pacheco, Bravo Murillo, Istúriz.) foron favorables a un entendemento coas institucións e grupos sociais dominantes do Antigo Réxime (Coroa, Igrexa, nobreza) e a un pacto cos sectores reformistas do absolutismo para garantir a consolidación do réxime liberal e a conservación da orde social. Evidentemente, iso implicaba notables concesións e significativas renuncias:

- ◆ Fronte ao dogma liberal Soberanía Nacional, impúxose o concepto de **Soberanía compartida** entre as Cortes, representativas da Nación, e o Rei. Consecuentemente, os **poderes da Coroa** foron reforzados: atribuíuselle o poder executivo, exercido a través dos ministros, e unha participación decisiva no lexislativo (convocatoria, suspensión e disolución das Cortes, designación dos membros da Cámara alta, sanción ou veto sobre as decisións parlamentarias).
- ◆ O principio da igualdade xurídica ficaba desvirtuado ao outorgárselle unha **representación privilexiada ás vellas élites** (alta nobreza, xerarquía eclesiástica) nunha Cámara alta (Senado) non electiva ou ao preservar o foro eclesiástico.
- ◆ A énfase conservadora nos principios de **seguridade, a orde e a propiedade** tivo enormes consecuencias políticas:
 - Unha **concepción restritiva dos dereitos e liberdades individuais**, visible nos recortes á liberdade de prensa ou na negación da liberdade relixiosa en prol da estrita confesionalidade católica do Estado;
 - as fortes limitacións á participación política dos cidadáns vía imposición dun **sufraxio censatario** tan curto como fose posible
- ◆ A opción por un **Estado unitario e centralista** reducindo ao mínimo a autonomía e competencias dos poderes locais e liquidando a Milicia Nacional.
- ◆ A **defensa da propiedade privada plena e da iniciativa individual** debían ser conciliados cos intereses das vellas elites e coa defensa da produción nacional. Neste liña, os moderados tratarían de limitar o alcance da reforma agraria liberal (desamortización, desvinculación de morgados, abolición de señoríos.) e propugnarían unha **política comercial proteccionista**.

O Partido Moderado artellaría arredor das súas propostas unha **base social** que incluíría a sectores moi significativos da alta burguesía, a aristocracia terratenente, a alta burocracia do Estado e os altos mandos militares. En definitiva, converteuse no voceiro político dos sectores sociais máis acomodados.

As concepcións políticas do Partido Moderado plasmáronse na **Constitución de 1845**, vixente ata 1868. Serían tamén asumidas na súa case totalidade pola Unión Liberal (O'Donnell, Mon, Posada Herrera, Cánovas) e influirían decisivamente na configuración do sistema político da Restauración, deseñado en gran medida por Cánovas del Castillo, quen comezara a súa andaina política nestas dúas formacións.

O liberalismo progresista.

Ainda que tamén pretendesen integrar á Coroa no sistema político, os progresistas (Espartero, Mendizábal, Olózaga, Madoz.) permaneceron fieis, en moita maior medida cós moderados, aos principios liberais e trataron de impulsar a ruptura co Antigo Réxime:

- ◆ Invocaban a **Soberanía Nacional**.
- ◆ Defendían un **maior equilibrio entre os tres poderes do Estado**.
- ◆ Aceptaban unhas Cortes bicamerais, pero con **Congreso e Senado electivos**.
- ◆ Primaban as liberdades individuais sobre outras consideracións. Neste eido, o exercicio da **liberdade de prensa** quedaba mellor garantido, non se negaba a **liberdade relixiosa** e postulábase un menor papel da Igrexa católica na sociedade.
- ◆ Aínda que aceptaban o **sufrixio censatario**, propendían á súa progresiva ampliación.
- ◆ Eran partidarios da **descentralización administrativa**: maior autonomía e competencias para os poderes locais, Milicia Nacional.
- ◆ Foron os grandes impulsores da **reforma agraria liberal** e orientáronse cara o **librecambismo**.

O Partido Progresista recibiu o apoio de sectores significativos da burguesía e das clases medias urbanas. As súas formulacións inspiraron a Constitución de 1837 e o proxecto constitucional de 1856 e influíron notablemente na redacción da Constitución democrática de 1869. A súa herdanza política sería recollida durante a Restauración polo Partido Liberal de Sagasta, un antigo progresista.

O liberalismo radical ou democrático.

Dende comezos do reinado de Isabel II foise configurando á esquerda do progresismo unha tendencia liberal radical que, en 1849, había dar orixe ó **Partido Demócrata** (Martos, Castelar, Garrido, Pi i Margall.). Aínda que partisen, en moitos casos, de formulacións comúns aos progresistas, pódense salientar algunhas diferencias significativas:

- ◆ Unha defensa a ultranza da Soberanía Nacional que os levará a formulacións próximas á **Soberanía Popular**.

DOC. 9: A Constitución de 1837.

Dona Isabel II, pola graza de Deus e a Constitución da Monarquía Española, Raíña das Españas, e no seu real nome e durante a súa menor idade, a Raíña Viúva a súa nai dona María Cristina de Borbón, Gobernadora do Reino; a todos os que a presente veren e entenderen, sabede: Que as Cortes xerais decretaron e sancionaron e Nós de conformidade aceptado, o seguinte:

Sendo a vontade da Nación revisar, en uso da súa Soberanía, a Constitución política promulgada en Cádiz o 19 de marzo de 1812, as Cortes xerais, congregadas a este fin, decretan e sancionan a seguinte Constitución Política da Monarquía Española [...]

Art. 2. Tódolos españois poden imprimir e publicar libremente as súas ideas sen previa censura, en suxeición as leis. A cualificación dos delitos de imprenta corresponde exclusivamente aos xurados.[...]

Art. 4. Uns mesmos códigos rexerán en toda a monarquía, e neles non se establecerá máis ca un só fuero para tódolos españois nos xuízos comúns, civís e criminais [...]

Art. 10. No se imporá xamais a pena de confiscación de bens, e ningún español será privado da súa propiedade senón por causa xustificada de utilidade común, previa a correspondente indemnización.

Art. 11. A Nación obrígase a manter o culto e os ministros da Relixión Católica que profesan os españois.

Art. 12. A potestade de facer as leis reside nas Cortes co Rei.

Art. 13. As Cortes compóñense de dous corpos colexisladores iguais en facultades: o Senado e o Congreso dos Deputados.[...]

Art. 15. Os senadores son nomeados polo Rei a proposta, en lista tripla, dos electores que en cada provincia nomean os deputados a Cortes [...]

Art. 44. A persoa do Rei é sagrada e inviolable e non está suxeita a responsabilidade. Son responsables os ministros.

Art. 45. A potestade de facer executar as leis reside no Rei [...]

Art. 63. Aos Tribunais e Xulgados pertence exclusivamente a potestade de aplicar as leis nos xuízos civís e criminais. [...]

Art. 69. En cada provincia haberá unha Deputación Provincial.[...]

Art. 70. Para el goberno interior dos pobos haberá Concellos [...]

Art. 71. A lei determinará a organización e funcións das Deputacións provinciais e Concellos.[...]

- ◆ A invocación dos principios igualitarios do liberalismo e a desconfianza cara a Coroa levaría a maioría deles cara **posicións republicanas**. So unha minoría, os chamados cimbríos de 1868-1869, aceptaron a monarquía.
- ◆ A representación política só era concibible a través do **sufrexio universal** (masculino).
- ◆ No eido dos dereitos individuais propuñan unha ampliación do catálogo progresista co recoñecemento dos dereitos de asociación, reunión, educación, etc. e, dende **posicións laicistas**, unha radical defensa da liberdade relixiosa e da separación Igrexa-Estado.
- ◆ O apoio á descentralización político-administrativa derivará, a través da influínte aportación de Pi i Margall, en formulacións **federalistas**.
- ◆ O seu apoio á reforma agraria liberal e ao librecambismo ficaba matizado pola defensa de **medidas en prol dos máis desfavorecidos**.

DOC. 10: Manifesto do Comité Central do Partido Demócrata (1865).

No tocante á organización do Estado e dos poderes públicos, a democracia, conseqüente cos seus principios de liberdade e igualdade, non recoñece máis orixe que a Soberanía Nacional, manifestada polo sufragio libérrimo de tódolos cidadáns. Pero esta organización nunca poderá limitar as liberdades individuais, nin destruír a igualdade, que é o seu fundamento. Para tan grandes fins, a democracia defendera sempre [...] a institución do xurado na cal aprende o pobo a aplicar as leis que son obra da súa soberanía, a administrar xustiza, que é o atributo primeiro do seu ser; a asegurar os todos os dereitos que son garantía da súa independencia; a liberdade da Igrexa para que predique, ensine e viva sen necesidade de someterse ao Estado; a Milicia Nacional democraticamente organizada, o pobo armado [...]; ata que por fin cheguemos a consagrar tódolos dereitos individuais como característicos da personalidade, a formar as leis polo órgano da vontade xeral; a imposibilitar toda tiranía; a fundar a sociedade nas bases do dereito, a liberdade e a igualdade; a destruír toda esperanza de ditadura destruíndo toda sombra de privilexio; a rematar a obra aínda insegura da revolución.

DOC. 11: Evolución da poboación con dereito a voto (% sobre a poboación total)

Leis electorais	1839	1846	1854	1857	1865
% poboación	2'76	0'70	4'58	0'96	2'66

O liberalismo radical ou democrático obtivo un significativo apoio das clases medias urbanas, maiormente de intelectuais e sectores da pequena burguesía. Ademais, sempre buscou, con éxito desigual, o respaldo das clases populares, tanto do campesiñado como dos traballadores urbanos.

Sometido a fortes limitacións, a posición política desta forza durante o reinado de Isabel II sería sempre marxinal. Sen embargo, había ter un papel sobranceiro nas mobilizacións populares que, en setembro de 1868, conducirían á caída da raíña. O seu ideario veuse plasmado nas proclamas das xuntas revolucionarias creadas naqueles intres e, en moitos aspectos, na Constitución de 1869. Protagonista da frustrante experiencia da Primeira República, a súa herdanza política foi recollida polo republicanismo histórico español.

A constante intervención dos militares na vida política.

Dende os comezos do reinado, o **protagonismo do Exército e dos militares** foi unha constante. Destacados xenerais convertéronse nos principais referentes das grandes opcións políticas: Espartero e Prim para os progresistas, Narváez para os moderados, O'Donnell e Serrano para a Unión Liberal. Así mesmo, os **pronunciamentos militares** (case 20 durante todo o reinado) e non a mecánica electoral e parlamentaria deviron nos factores decisivos do cambio político.

O ensaísta J. Balmés afirmara xa en 1840 que o poder militar en España era forte porque o poder civil era débil. Esta valoración resulta ser algo máis ca un ocorrente xogo de palabras. En definitiva, as razóns explicativas do protagonismo militar non son outras cás da debilidade do sistema liberal:

- ◆ Uns **insuficientes apoios sociais**.

- ◆ A presenza da oposición armada carlista que outorgou aos uniformados un papel vital na supervivencia do liberalismo.
- ◆ O pésimo funcionamento dos mecanismos de alternancia política converteu en imprescindible o recurso á forza para provocar un cambio no goberno. Os procesos electorais foron manipulados sistematicamente a favor do goberno correspondente para asegurarse unha maioría parlamentaria á marxe da opinión cidadá. Ademais, a Coroa, á que os textos constitucionais outorgaron un papel político central, non foi xamais un árbitro entre as distintas opcións liberais, senón que se comprometeu decididamente con algunha delas. A rexente María Cristina e Isabel II amosaron teimudo, excluínste e imprudente apoio ao moderantismo. O xeneral Espartero, rexente entre 1840 e 1843, non soubo nin quixo afastarse da súa condición de máxima figura do progresismo.

Malia todo, o protagonismo político do Exército non partiu de concepcións militaristas da política nin conduciu ao establecemento dun réxime militar ou autoritario. Mesmo, nalgún intre, foron as presións dos xenerais as que frustraron as pretensións ditatoriais dalgún gobernante civil, caso do ultramoderado Bravo Murillo e o seu antiparlamentario proxecto de reforma constitucional en 1852. Sen embargo, o intervencionismo militar contribuíu a espallar unha perigosa concepción que facía do Exército intérprete da vontade da Nación e garante da supervivencia da Patria.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS:

- ALFEIRÁN, X. et al.: *Historia de España 2º Bach*, Vigo, Baía Edicións-Consorcio Editorial Galego, 2016.
- ALVÁREZ REY, L. et. al.: *Historia de España. 2ª Bacharelato. Aula 3D*, Barcelona, Vicens-Vives, 2016.

DOC. 12: Algúns exemplos de pronunciamentos militares durante o reinado de Isabel II

1836: La Granja.

A substitución do progresista Mendizábal polo moderado Istúriz á fronte do Goberno en maio de 1836 desencadeou un levantamento cidadán de orientación progresista. O movemento insurreccional foi apoiado pola Milicia Nacional e algunhas unidades do Exército do Norte. A rexente María Cristina resistiu ata que, en agosto, o motín liderado por un grupo de suboficiais da gornición do pazo real de La Granja forzou a súa vontade. A sarxentada obrigouna a restablecer a Constitución de 1812. A rexente confiou novamente o goberno aos progresistas (Calatrava, Mendizábal). Convocou tamén unhas Cortes Constituíntes das que saíra a Constitución de 1837.

1843: Torrejón de Ardoz

O amplo descontento co autoritarismo do xeneral Espartero, facilitou o achegamento entre progresistas puros (J.Mª. López, S. Olózaga, J. Prim) e moderados (R. Mª Narváez) contra o rexente. En xullo de 1843, unha nova insurrección cidadá encabezada polos progresistas deu lugar á formación de xuntas en diferentes localidades do país. Mentres, militares moderados pronunciábanse contra Espartero. As tropas esparteristas foron derrotadas en Torrejón de Ardoz polas do xeneral Narváez. O rexente renunciou e exiliouse en Londres. O progresista J.Mª. López formou goberno e as Cortes declararon a maioría de idade de Isabel II. Os moderados foron consolidando as súas posicións e, co apoio dos círculos cortesáns, forzaron a dimisión de S. Olózaga, sucesor de López, en estrañas circunstancias. Comezaba a década moderada.

1846: Lugo.

Tras varios fracasos, os progresistas impulsaron un novo pronunciamento en abril de 1846. Comezouno en Lugo o coronel M. Solís e axiña sumáronse outras cidades galegas, agás A Coruña e Ourense. Os insurrectos estableceron en Santiago unha Xunta Superior da que foi secretario o provincialista A. Farnal. O pronunciamento non obtivo apoios no resto de España, o que facilitou a acción das tropas gobernamentais. Os sublevados foron derrotados na batalla de Cacheiras e Solís e outros once oficiais foron executados en Carral. Pasarían a historia como os mártires de Carral.

1854: Vicalvaro.

A etapa final da década moderada caracterizouse pola inestabilidade política, o autoritarismo gobernamental e as denuncias de corrupción contra o goberno de L. Sartorius. Os debates sobre a lexislación ferroviaria provocaron a derrota do executivo no Senado. Sartorius suspendeu as sesións das Cortes e destituíu aos funcionarios e militares que votaran contra o goberno. Mesmo algún sector moderado –os puritanos–, comezou a pensar en forzar o cambio de goberno. En xuño de 1854, as tropas do xeneral O'Donnell levantáronse en Vicalvaro. O incerto resultado da vicalvarada obrigou aos seus líderes a tratar de obter o concurso doutras forzas políticas. A publicación do Manifesto de Manzanares, redactado por A. Cánovas del Castillo, que recollía algunhas das tradicionais demandas progresistas, respondeu a ese intención. Durante o mes de xullo estalaron levantamentos populares promovidos por progresistas e demócratas seguidos da formación de xuntas por todo o país. Isabel II tivo que a Espartero a formar goberno con O'Donnell de ministro de Guerra. Comezaba o Bienio Progresista.

- BURDIEL, I.: *Isabel II o el laberinto del poder*, Madrid, Taurus, 2010.
- CANAL, J.[dir.]: *Historia contemporánea de España*, vol. 1: **1808-1898**, Madrid, Taurus-Fund. Mapfre, 2017.
- FERNÁNDEZ ROS, J.M et. al.: *Historia de España 2º Bachillerato*, Madrid, Santillana Educación, 2016.
- FONTANA, J.: *La época del liberalismo*, FONTANA, J.; VILLARES, R. (dir.), *Historia de España*, vol. 6, Barcelona, Ed. Crítica-Marcial Pons, 2007.
- FUSI, J.P.; PALAFOX, J.: *España, 1808-1996: El desafío de la modernidad*, Madrid, Espasa, 2000.
- GIL ANDRÉS, C.: *50 cosas que hay que saber sobre Historia de España*, Barcelona, Editorial Ariel, 2016.
- MARTORELL, M.: "Liberalismo en un país con pocos liberales: España, 1808-1874", *Areas*, nº 37, 2018, pp. 13-27.
- VV.AA.: *Historia de España*, Madrid, Ed. Santillana, 2004.